

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XIX: 2021

Grudziądz, dnia 27.10.2021 r.

Nr 42 (720)

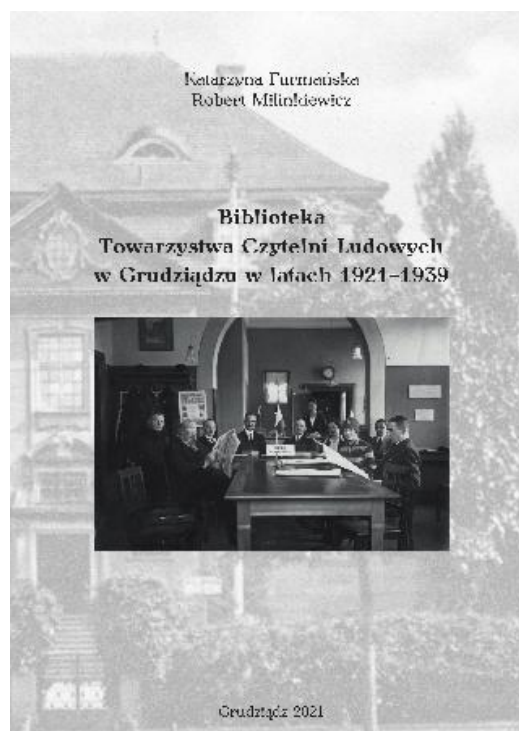
spotkanie 1264.

Katarzyna Furmańska, Robert Milinkiewicz

Biblioteka Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu w latach 1921-1939

Towarzystwo Czytelni Ludowych (TCL) rozpoczęło działalność 11 października 1880 r. w Poznaniu, w okresie kilku lat objęło swoim zasięgiem zabór pruski. Nadrzędnym celem jego działalności była obrona polskości przed germanizacją głównie poprzez zakładanie bibliotek i czytelni, a tym samym upowszechnianie czytelnictwa w języku polskim. Towarzystwo prowadziło także szeroką działalność kulturalno-oświatową organizując odczyty, wiece oświatowe, przedstawienia teatralne, wieczornice literackie. Wraz z odzyskaniem przez Polskę niepodległości zmienił się profil działań TCL, walka z naporem niemieckim została zamieniona na pracę nad scaleniem narodu i repolonizacją ziem byłego zaboru pruskiego głównie poprzez upowszechnianie i przywrócenie rangi języka polskiego.

3 lipca 2021 r. minęła 100. rocznica uruchomienia Biblioteki Miejskiej Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu. Z okazji jubileuszu Biblioteka Miejska im. Wiktora Kulerskiego wydała książkę *Biblioteka Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu w latach 1921-1939*. Druk sfinansowano z dotacji budżetu Samorządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego oraz środków Gminy Miasta Grudziądz. Dotychczas prace dotyczące historii Biblioteki przy ulicy Lipowej 28 (obecnie Legionów 28) w Grudziądzu, powstawały głównie przy okazji różnych uroczystości i jubileuszy. Pierwszym takim wydawnictwem był niemiecki druk okolicz-

Okładka książki.

nościowy na jej otwarciu 24 maja 1912 r.¹, następnymi: praca z okazji 120-lecia Muzeum², 100-lecia gmachu Biblioteki³ oraz 50-lecia Biblioteki Miejskiej⁴. Informacje o historii instytucji znaleźć można również w artykułach w *Informatorze Muzeum w Grudziądzu*⁵ i *Rocznikach Grudziądzkich*⁶.

Największe znaczenie w pracy nad historią TCL w Grudziądzu miał zachowany zbiór archiwalny dokumentów *Towarzystwo Czytelni Ludowych w Grudziądzu*, przechowywany w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy obejmujący przede wszystkim lata 1921-1939 oraz pojedyncze dokumenty z lat wcześniejszych. Liczy 145 jednostek aktowych, w tym: Sekretariat TCL na Pomorze w Grudziądzu, komitety powiatowe TCL na Pomorzu, akta i księgi finansowo-księgowo, dokumenty i księgi komitetu powiatowego TCL w Grudziądzu oraz Biblioteka i Czytelnia TCL⁷. Zaznaczyć trzeba, że akta są w dużym stopniu niekompletne, co utrudniało całościowe uchwycenie procesów związanych z funkcjonowaniem grudziądzkiego TCL.

Niezwykle cenna w opracowywaniu tematu okazała się prasa pomorska okresu międzywojennego: przede wszystkim *Gazeta Grudziądzka*, *Goniec Nadwiślański*, *Głos Pomorski*, *Słowo Pomorskie*, *Gazeta Gdańska* i *Straż nad Wisłą* oraz czasopisma fachowe wydawane przez TCL w Poznaniu: *Przegląd Oświatowy*, *Miesięcznik Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu*, *Ruch Społeczno-Oświatowy: (dawniej T.C.L. [Towarzystwo Czytelni Ludowych] w Pracy i w Boju)*⁸.

Drukowane katalogi z lat 1928⁸ i 1934⁹ stanowiły podstawę do analizy ilościowo-jakościowej zawartości księgozbioru biblioteki TCL.

Z literatury przedmiotu warto wymienić monografię Józefa Kisielewskiego¹⁰, którą wydano na 50-lecie Towarzystwa. Jej istotność polega również na tym, że pisana była na podstawie akt archiwum centralnego TCL, które uległy zniszczeniu podczas II wojny światowej. Z innych opracowań powstałych w okresie Drugiej Rzeczypospolitej należy wymienić np. opis kolekcji archiwalnych, bibliotecznych, muzealnych Edwarda Chwalewika¹¹, pracę zbiorową pod red. Stefana Wierczyńskiego *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie* z artykułem ks. Antoniego Ludwiczaka o bibliotekach oświatowych¹² oraz zestawienia danych statystycznych *Biblioteki Oświatowe. Spis na dzień 1 I 1939 roku oraz Tablice statystyczne*¹³. Oświata pozaszkolna

¹ R. Korn, Festschrift zur Einweihung des Museums und der Stadtbibliothek in Graudenz. 24. Mai 1912, Graudenz 1912.

² 120 lat Muzeum w Grudziądzu, pod red. Anny Wajler, Grudziądz 2004.

³ R.M., Potęga-Magdziarz, 100 lat biblioteki w Grudziądzu, Grudziądz 2012.

⁴ R.M., Potęga-Magdziarz, Biblioteka Miejska w Grudziądzu: 1946-1996, Grudziądz 1996.

⁵ B. Sikorska-Nowacka, Zarys 100-letniej historii Muzeum w Grudziądzu. Informator Muzeum w Grudziądzu 1985, nr 2, s. 22.

⁶ H. Minkiewicz, Biblioteka Miejska w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki t. 1, Grudziądz 1960, s. 303-306; M. Kurzyńska, Muzeum Miejskie w Grudziądzu po odzyskaniu niepodległości. Rocznik Grudziądzki, t. 27, Grudziądz 2019, s. 165-184.

⁷ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, zespół 6/485/0 Towarzystwo Czytelni Ludowych w Grudziądzu

⁸ Katalog Biblioteki Publicznej Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu, Grudziądz 1928.

⁹ Katalog Biblioteki Publicznej Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu, Grudziądz 1934.

¹⁰ J. Kisielewski, Światła w mroku. 50 lat pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880-1930, Poznań 1930.

¹¹ E. Chwalewik, Zbiory polskie. Archiwa Biblioteki Gabinety Galerie Muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone, t. I-II, Warszawa - Kraków 1927.

¹² Biblioteki wielkopolskie i pomorskie, praca pod red. Stefana Wierczyńskiego, Poznań 1929.

¹³ Biblioteki Oświatowe. Spis na dzień 1 I 1939 roku oraz Tablice statystyczne, Warszawa 1932.

była przedmiotem publikacji ks. Antoniego Ludwiczaka, wieloletniego dyrektora TCL i inicjatora Uniwersytetów Ludowych w Polsce¹⁴.

Wśród badań powojennych, które podejmują temat na uwagę zasługują prace Jana Wróblewskiego¹⁵, Krzysztofa Kabzińskiego¹⁶, Witolda Jakóbczyka¹⁷, a w odniesieniu do Pomorza Eugenii Sławińskiej¹⁸.

W celu ustalenia personaliów osób związanych z działalnością w grudziądzkim TCL niezwykle przydatne okazały się księgi adresowe Grudziądzka z lat międzywojennych¹⁹, *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*²⁰ oraz artykuły ze współczesnej prasy lokalnej, w której publikowano biogramy znanych grudziądzan (*Gazeta Pomorska, Gazeta Grudziądzka z lat 1993-2004, Nowości, IKP*) oraz pozycja wydana w 2016 r. przez Muzeum ks. dr. Władysława Łęgi pod redakcją W. Sieradzana – *Wpisani w dzieje miasta: znani i mniej znani ludzie Grudziądzka na przestrzeni wieków*²¹.

Książka składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy opisuje biblioteki grudziądzkie do 1939 r. jest wprowadzeniem do głównego tematu pracy, stanowi bardzo ogólny, nie oparty na badaniach źródłowych rys historyczny. Scharakteryzowano w nim wybrane biblioteki od czasów średniowiecza zaczynając od biblioteki szkoły misyjnej biskupa Chrystiana, która nie znajduje potwierdzenia w badaniach historycznych, lecz jej istnienie jest prawdopodobne. Przedstawiono także księgozbiory: komturii grudziądzkiej zakonu krzyżackiego, mieszczaństwa (XVII-XVIII w.) i szkoły parafialnej przy kościele św. Mikołaja. Omówiono biblioteki zakonne Benedyktynki i Reformatorów, bibliotekę Kolegium Jezuickiego, której fragmenty księgozbioru można znaleźć we współczesnych bibliotekach naukowych regionu, np. w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Sporo uwagi poświęcono księżnicy niemieckiego Towarzystwa Starożytności, które było inicjatorem budowy gmachu przy ul. Lipowej, gdzie od 1921 r. siedzibę znalazło Towarzystwo Czytelni Ludowych. Ten fragment pracy zawiera informacje o historii powstania gmachu, jego architekturze oraz wnętrzu.

Przedstawiono również bibliotekę Towarzystwa Czytelni dla Kobiet, która funkcjonowała od 1908 r. i oferowała literaturę dla polskiego czytelnika. Ponadto w rozdziale scharakteryzowano wybrane biblioteki: szkolne, instytucji i towarzystw, wojskowe, kościelne i związków wyznaniowych, mniejszości narodowych i religijnych działające w okresie międzywojennym.

Drugi rozdział dotyczy historii Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu do 1920 r. Opisano w nim także jego oblicze ideologiczne i cele działania.

¹⁴ A. Ludwiczak, *Oświata pozaszkolna na podstawie statutów Towarzystwa Czytelni Ludowych*, Poznań 1917; Tenże, *Uniwersytety ludowe w Polsce*, Poznań 1927.

¹⁵ J. Wróblewski, *Polskie biblioteki ludowe w zaborze pruskim i na terenie Rzeszy Niemieckiej w latach 1843-1939*, Olsztyn 1975.

¹⁶ K. Kabziński, *Funkcja społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Czytelni Ludowych (1880-1939)*, Wrocław – Gdańsk 1985.

¹⁷ W. Jakóbczyk, *Towarzystwo Czytelni Ludowych 1880-1939 [w obronie narodowości]*, Poznań 1982.

¹⁸ E. Sławińska, *Kulturotwórcza rola Towarzystwa Czytelni Ludowych na Pomorzu Gdańskim (1880-1939)*, Bydgoszcz 1989.

¹⁹ *Księga Adresowa miasta Grudziądzka na rok 1924-25*, Grudziądz 1924; *Grudziądz : księga adresowa 1927-28 r.*, Grudziądz 1927; *Księga Adresowa miasta Grudziądzka : Rok 1933*, Grudziądz 1933.

²⁰ *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*. T. 1 - / pod red. Stanisława Gierszewskiego, Gdańsk 1992.

²¹ *Wpisani w dzieje miasta: znani i mniej znani ludzie Grudziądzka na przestrzeni wieków*, pod red. Wiesława Sieradzana ; przy współpracy Wioletty Pacuszki i Anny Wajler, Grudziądz 2016.

Czytelnia TCL w gmachu biblioteki przy ulicy Lipowej 28.

Rozdział trzeci, najobszerniejszy, omawia wszystkie formy działalności Towarzystwa w latach 1921-1939. Zawiera informacje dotyczące powiatowych i miejskich struktur TCL, Sekretariatu okręgowego na Pomorze wraz ze składnicą i wypożyczalnią przezroczy, księgozbioru i zasad funkcjonowania biblioteki głównej i filii, aktywności kulturalno-oświatowej oraz sytuacji finansowej.

Na końcu książki umieszczono trzy aneksy: spis książek pozostałych po Towarzystwie Czytelni Ludowych, które obecnie znajdują się w zbiorach Biblioteki Miejskiej w Grudziądzu; przedruki artykułów z *Przeglądu Oświatowego* pt.: *Książka roznosicielką zarazy* oraz z *Oświaty Polskiej* pt.: *Jak należy przeprowadzić propagandę książki i biblioteki* napisanego przez Helenę Minkiewicz.

Należy podkreślić ogromną rolę TCL we wzroście świadomości narodowej poprzez popularyzację znajomości kultury i literatury polskiej wśród grudziądzan. Chcąc nadrobić braki oświatowe i niwelować porozbiorowe różnice dzielnicowe, a jednocześnie przygotować obywateli do nowych ról – społecznych i politycznych, Towarzystwo postawiło na wychowanie obywatelskie. Miało to odzwierciedlenie w oferowanej literaturze i działaniach edukacyjno-oświatowych. Biblioteka wraz z Muzeum pełniła rolę centrum kulturalnego w mieście i była widoczna w przestrzeni publicznej. Współpracowała z wieloma organizacjami i stowarzyszeniami oraz podmiotami gospodarczymi, w efekcie cieszyła się uznaniem i szacunkiem w środowisku.

Wszelkie działania nie byłyby możliwe gdyby nie silne zaangażowanie ludzi związanych z Towarzystwem, którzy wiele lat swojego życia i sił poświęcili na pracę oświatową. W szczególności wymienić należy tutaj: ks. Bernarda Dembka, ks. Alojzego Karczyńskiego, ks. Władysława Łęgę, Jana Puppela, Leokadię Sobocińską, Marię Ruchniewiczową.

Czytelnia TCL w gmachu biblioteki przy ulicy Lipowej 28.

Współczesna biblioteka jest kontynuatorką przedwojennych tradycji biblioteki TCL. Biblioteka Miejska im. Wiktora Kulerskiego stara się być aktywnym uczestnikiem życia kulturalnego w mieście, dostosowywać swoje usługi do potrzeb współczesnego czytelnika, zapewnić powszechny dostęp do zasobów kultury i nauki. Swoimi działaniami wspiera budowanie społeczeństwa obywatelskiego i dba o zachowanie lokalnej tożsamości kulturowej.

Gmach biblioteki i muzeum przystrojony na wystawę z okazji 10-lecia Pomorskiej Szkoły Sztuk Pięknych w 1932 r.

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
ROZDZIAŁ I: Biblioteki grudziądzkie do roku 1939	
1.1 Książnice grudziądzkie od średniowiecza	15
1.2 Grudziądzkie biblioteki w okresie międzywojennym.....	32
ROZDZIAŁ II: Historia Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu	
2.1. Cele i ideologia Towarzystwa Czytelni Ludowych.....	39
2.2. Działalność TCL w Grudziądzu do 1920 r.....	44
ROZDZIAŁ III: Towarzystwo Czytelni Ludowych w Grudziądzu w latach 1921-1939	
3.1. Organizacja biblioteki.....	51
3.2. Struktura TCL w okresie międzywojennym.....	58
3.3. Funkcjonowanie biblioteki głównej i filii.....	71
3.4. Księgozbiór placówek TCL-owskich.....	88
3.5. Działalność kulturalno-oświatowa.....	102
3.6. Finansowanie.....	121
ZAKOŃCZENIE	134
Aneks nr 1	139
Aneks nr 2	156
Aneks nr 3	159
Bibliografia	163
Spis ilustracji	182

Spis treści książki K. Furmańskiej i R. Milinkiewicza
Biblioteka Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu 1921-1939. Grudziądz 2021.

Notatki

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.